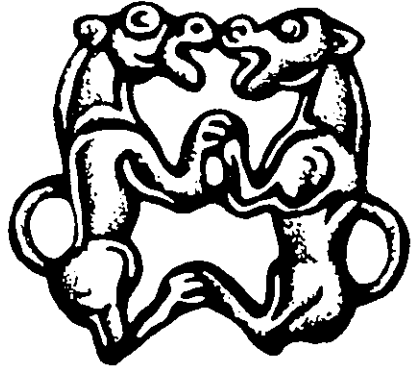

М. Ю. Відейко

ПИТАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ПОХОДЖЕННЯ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ МОГИЛЬНИКІВ СОФІЇВСЬКОГО ТИПУ

Дослідження поховальних пам'яток доби енеоліту — ранньобронзового віку в Центральній Європі дають змогу запропонувати новий підхід до реконструкції поховальних комплексів могильників софіївського типу трипільської культури Середнього Подніпров'я та вирішення питання про походження їх поховального обряду.

Могильники софіївського типу в Середньому Подніпров'ї, які віднесені до пізнього (С-II) етапу трипільської культури, було відкрито 1947 р. Дослідженню цих матеріалів та пов'язаних з ними питань присвячені три кандидатські дисертації¹ та чимало друкованих наукових праць². У 1991—1995 рр. з'явилися три більш-менш повні публікації матеріалів з некрополів софіївського типу, в тому числі дві за кордоном³.

У 1995 р. О. Косько разом з автором зробили спробу відшукати витоки поховального обряду цих могильників. Ми дійшли висновку, що, як і раніше, на разі неможливо підтвердити прямими свідченнями джерело походження цього обряду. З нашого погляду, щодо Трипілля цей обряд є безумовно екзогенним, у широкому сенсі є наслідком ідеологічного сприйняття певних цінностей світу Анатолійських та Близькосхідних цивілізацій⁴.

Є підстави вважати, що останнє слово в інтерпретації софіївських поховальних комплексів, як і в питанні їх походження, ще не сказане. Під поняттям «характеристика поховального обряду» ми розуміємо не лише формальний опис розкопаних решток (тілоспалення, наявність або відсутність поховального інвентарю тощо), а й те, що ж насправді слід вважати похованням софіївського типу. Загальноприйнятний нині образ цих комплексів було накреслено свого часу Ю. М. Захаруком: «...залишки перепалених кісток покладено в посудини — урни, або окремими купками... Як урнові, так і безурнові поховання супроводжувалися інвентарем — посудом, знаряддями праці з каменю, кременю і металу, прикрасами... Іноді цей інвентар був спалений разом із прахом померлого»⁵.

У перших публікаціях результатів розкопок некрополів біля сіл Софіївка, Чернин, Червоний Хутір та Завалівка описано поховальний обряд, здійснений саме таким чином — кожна посудина з попелом, кожна купка попелу подані як окремі поховання⁶. Аналогічної версії притримувалися В. О. Дергачов та І. В. Манзура, а також Ю. М. Захарук і О. Г. Колесніков⁷. Останній автор, базуючись на «класичній» інтерпретації поховальних комплексів, реконструював суспільну структуру пізньотрипільського населення Середнього Подніпров'я та здійснив низку палеодемографічних реконструкцій⁸.

Проте вже з самого початку археологічних досліджень могильників софіївського типу існував інший погляд (про який пізніше чомусь не згадували) на знайдені старожитності, який належав І. Самойловському. Саме він відкрив у 1947 р. епонімну пам'ятку — Софіївський некрополь. І. Самойловський виділяв в окремі поховання групу посудин з попелом, наприклад поховання № 3. З його погляду, поховальний комплекс у цьому випадку складався з трьох посудин, у тому числі дві були наповнені попелом⁹. Проте пізніше Ю. М. Захарук подібну знахідку розділяв на два поховання! В чому ж справа? На наш погляд, на відміну від своїх колег, дослідників

трипільської культури, І. Самойловський мав досвід у вивченні тілопальних могильників ранньослов'янського часу. Можливо, саме тому йому на думку не спадало виділяти поховання так, як це робили трипільлязнавці.

Проведені 1948—1953 рр. розкопки софіївських некрополів дали матеріали, які на той час практично не мали аналогій серед пам'яток мідного та ранньобронзового віків у Південно-Східній Європі. Відповідно не було (і не могло бути) ні досвіду, ні методики виділення окремих поховальних комплексів. Розкопки ділилися на квадрати розміром 1 × 1 або 2 × 2 м (рис. 1, 2), посудинам та скупченням попелу давалися окремі номери і вони описувалися як окремі поховання¹⁰. Зауважимо, що вже у Ю. М. Захарука свого часу виникали проблеми з віднесенням окремих речей (посуду, сокир, виробів з кременю) до древніх поховань. Може, саме тому у Софіївській колекції стільки речей опинилося поза комплексами¹¹. Так склалося, що остаточний образ софіївського типу був сформований Ю. М. Захаруком і до останнього часу не викликав ні сумнівів, ні заперечень.

Однак під час вивчення публікацій і особливо архівних матеріалів, пов'язаних з дослідженням могильників, постає низка запитань, які не мають відповіді в межах «класичної» інтерпретації софіївського поховального обряду.

По-перше, це проблема відсутності поховальних ям. Обставина, що всі виявлені могильники були розташовані на піщаних дюнах, створила деякі труднощі. З самого початку дослідникам не вдалося простежити жодних слідів ям від поховань. Звідси й висновок, що попіл від трупоспалень зсипали в округлі ямки діаметром 0,2—0,4 м, яким відповідають округлі в плані «безурнові поховання»¹². Однак у такому випадку незрозуміло, яким чином могли утворитися «розсипи кісток», відкриті й описані В. Канівцем у Чернинському могильнику¹³. При першому ж погляді на опубліковані плани могильників видно, що так звані безурнові поховання розташовані на окремих ділянках надзвичайно щільно, в 10—30 см одне від одного (рис. 1), а урнові стоять в оточенні скупчень перепалених кісток або просто на них (останнє розглядалося дослідниками, як вияв стратиграфії⁴). Проте при цьому ніхто з них, вірогідно, не замислювався над тим, як можна зробити в піску нове поховання, не пошкодивши сусідні (а вони й не пошкоджені, що добре помітно на численних фотознімках!).

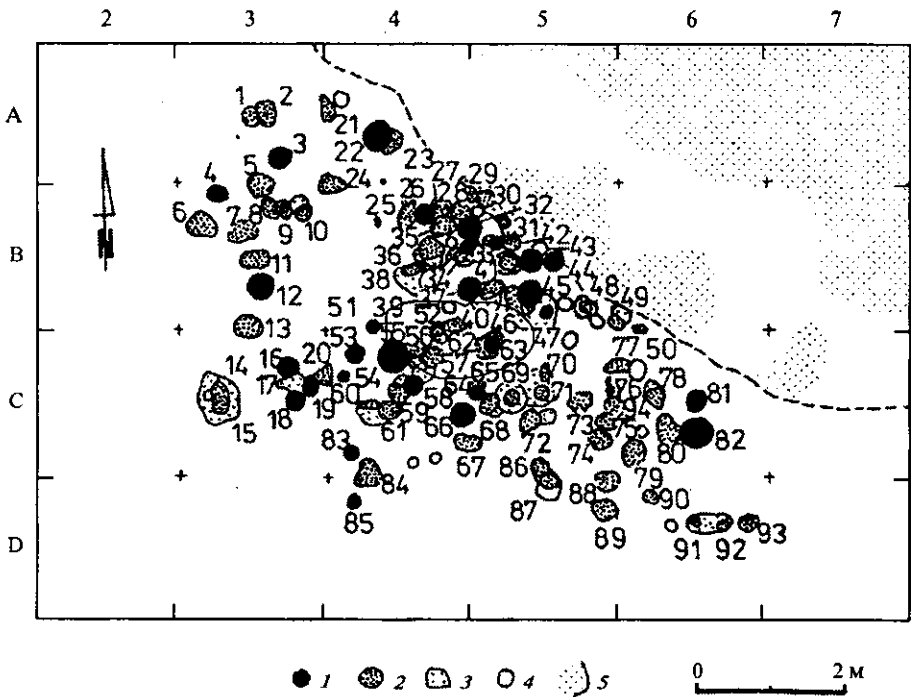

Рис. 1. План Чернинського могильника. Умовні позначення: 1 — урни з попелом; 2 — скупчення з попелом; 3 — скупчення з попелом; 4 — посудини пусті; 5 — контури розсипу кальцинованих кісток. Обведено місце реконструйованого поховального комплексу

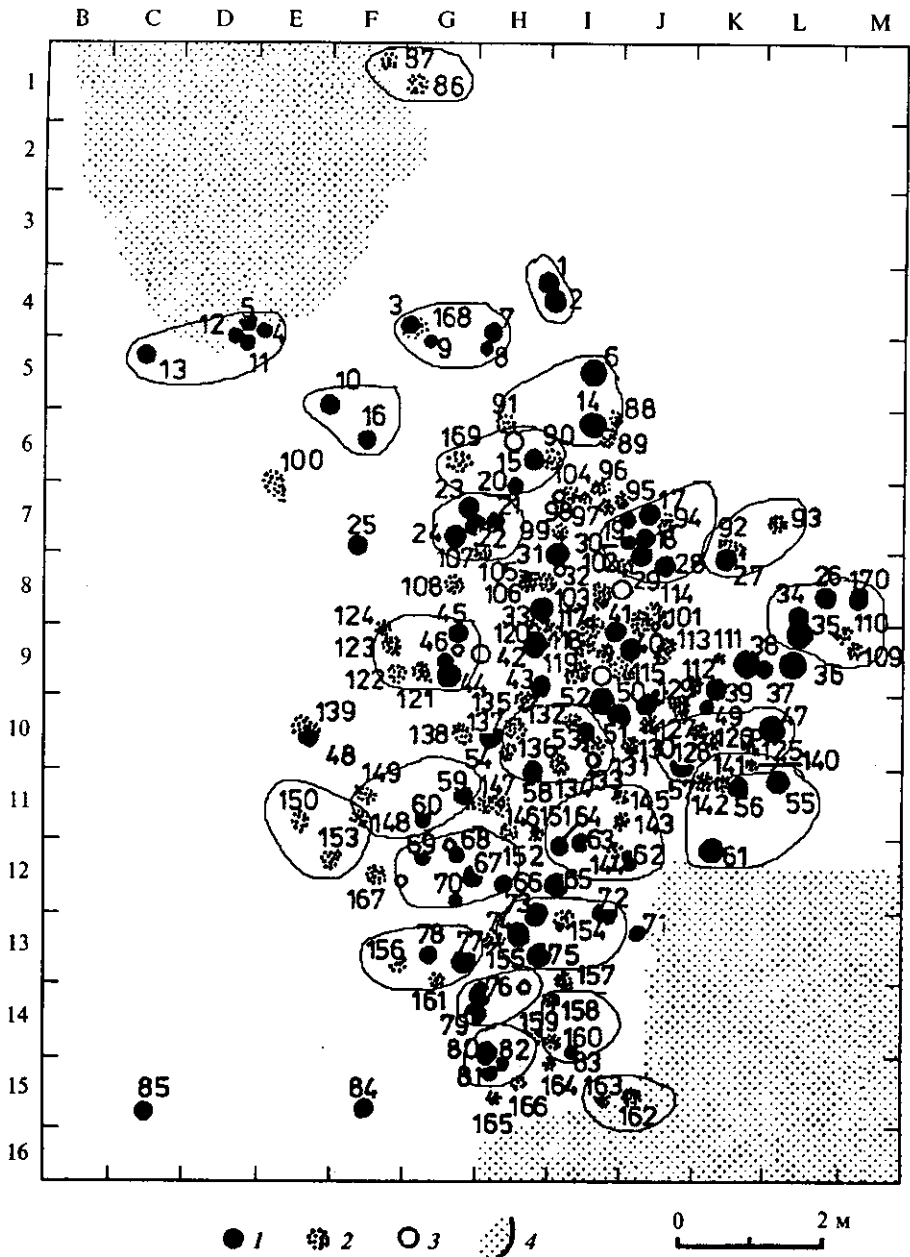

Рис. 2. План Червонохуторського могильника. Умовні позначення ті самі, що і на рис. 1. Обведено контури вірогідних поховальних комплексів

Інша проблема — «поховальні урни». Як поховальні урни розглядалися всі без винятку посудини, в яких знайдено попіл. Однак хіба можливо вмістити попіл від спаленого на вогнищі (не в крематорії) небіжчика в посудині заввишки 6—15 см? Відповідь на це питання, яка була запропонована О. Г. Колесніковим, — посудини з попелом — то дитячі поховання, є лише припущенням¹⁵ і не може вважатися цілком задовільною та обґрунтованою, тим більше, що антропологічний аналіз знайдених решток за 50 років, які минули з часу розкопок, так і не було проведено (частина кісток і досі зберігається у наукових фондах Інституту археології НАН України та в археологічному музеї).

Подібні питання нині, можливо, і не виникли, якби повно та добре ілюстровані матеріали розкопок некрополів софіївського типу були б свого часу опубліковані. В

такому випадку наступні покоління дослідників могли б покладатися не лише на авторитет своїх попередників, а й на першоджерела, не мінаючи такого важливого етапу досліджень, як наукова критика, починаючи зі стадії польових досліджень.

Стан досліджених решток і особливості розташування софіївських могильників не дозволяють нині вирішити всі проблеми, що виникли, виходячи виключно з результатів археологічних досліджень цих комплексів. Однак нині є можливість звернутися до поховальних пам'яток неоліту — ранньобронзового віку, які були виявлені на суміжних територіях у 60—80-х роках ХХ ст., і подивитися, чи не було подібних знахідок в інших місцях. Є можливість залучити аналогії, близькі за часом, а також у територіальному та культурному відношенні, бажано доброї збереженості, де було б зафіксовано якомога більше деталей поховального обряду, що дозволило хоча б частково пояснити те, що лишилося незрозумілим у пізньотрипільських могильниках Подніпров'я.

У уже згаданому спільному дослідженні вдалося встановити, що у дотрипільській час тілопальні поховання зустрінуті в культурах Вінча та лійнострічкової кераміки, а пізніше цей ритуал отримав поширення у Верхньому Потиссі, в середовищі культур Тиса (фаза Полгар III), Бодрогкерестур Баден, групі Лажняни¹⁶.

Найкраще дослідженим є некрополь Тібава (культура Тиса, фаза Полгар III) на території Словаччини. Поховання тут здійснювалися у прямокутних у плані ямах завдовжки 70—160 см і завширшки 50—100 см. По довгій вісі поховальні ями орієнтовані у напрямку схід — захід. Дослідники розрізняють «вогнищеві» («кострові») та «жарові» поховання. Останні найбільше нагадують рештки, виявлені у некрополях софіївського типу. При такому способі поховання кістки небіжчика, взяті з поховального вогнища, вміщувалися в посудини або зсипалися купками, при цьому в одній поховальній ямі могло бути по кілька посудин з попелом та скупчень (купок) попелу поруч з ними. Зафіксовано випадки використання у поховальному обряді вохри. Супровідний інвентар — посуд (від 2 до 37 різного типу посудин у похованні), вироби з кременю, каменю та міді і золота, в тому числі знаряддя праці, зброя, прикраси. Цей інвентар звичайно лежав на купках попелу, біля короткої сторони ями¹⁷. У дослідників не викликає сумніву культурний зв'язок цієї пам'ятки з пізнішими комплексами типу Лажняни, в яких зростає число «жарових» поховань і які, до речі, хронологічно близькі до пізньотрипільських¹⁸.

Порівнюючи софіївські некрополі з наведеним вище, можна виявити низку спільних рис, які характеризують картину, відкриту під час розкопок цих пам'яток:

- 1) насипання попелу в посудини або купки;
- 2) розміщення поруч посудин і купок попелу;
- 3) групове розміщення посудин;
- 4) розміщення інвентарю на купках попелу;
- 5) використання вохри у поховальному обряді.

Суттєва (і фатальна, у нашому випадку) різниця — відсутність слідів поховальних ям на могильниках Подніпров'я. Разом з тим наведені аналогії, а також досвід І. Самойловського *не виключають* відмінної від класичної схеми інтерпретації софіївських некрополів.

Нами здійснено таке моделювання. На опубліковані плани софіївських могильників нанесено контури розташованих рядами могильних ям з орієнтацією схід — захід, в їх межах об'єднано групи посудин та купки попелу, які знаходяться поруч, і все це визначено як окремі поховання (рис. 3). Розміри ям узяті за середніми показниками для полгарських та лажнянських некрополів. Зрозуміло, що виділення поховальних комплексів таким чином є лише певною моделлю. Однак такою самою моделлю є точка зору Ю. М. Захарука та всіх його послідовників (посудина або купка попелу-поховання). Вона взагалі нічим не обґрунтована виходячи з результатів дослідження інших могильників, як з трупопаленням, так і з трупопокладенням.

У виділених нами у межах софіївських некрополів поховальних комплексів об'єднано від 3 до 10 «поховань» (рис. 2, 3). Могили могли розміщуватися з півночі на південь, рядами. Загальна кількість поховань у всіх могильниках могла становити близько 90, в той час як раніше виділялося до 450 (табл. 1).

Відповідним чином змінився і склад поховальних комплексів, їх інвентар. Наведемо кілька найвірогідніших, з нашої точки зору, моделей.

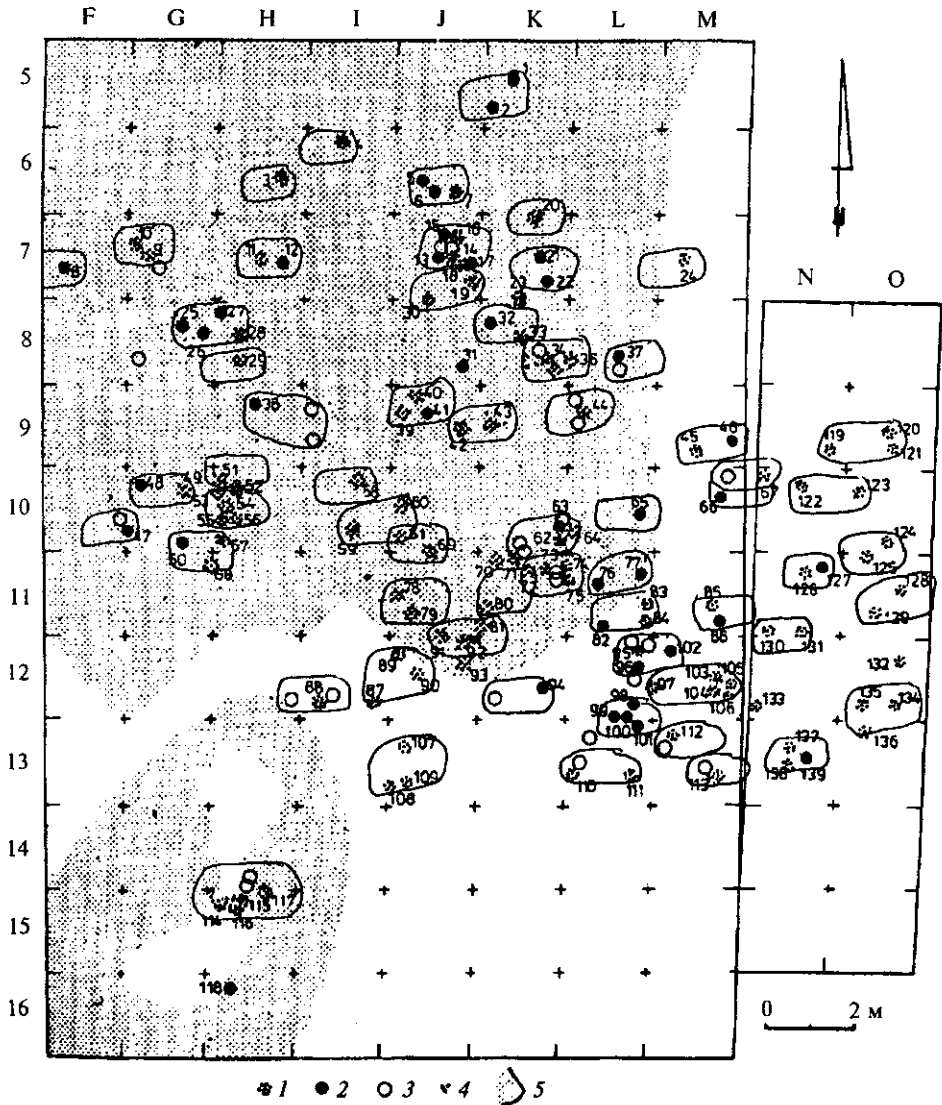

Рис. 3. План Софіївського могильника. Умовні позначення ті самі, що і на рис. 1. Обведено можливі поховальні комплекси

У Чернинському могильнику реконструйовано комплекс, до якого включено 9 «поховань», що були виділені свого часу В. Канівцем (рис. 4). Ми припустили, що розміри могильної ями могли становити $1,5 \times 1$ м з орієнтацією схід — захід довгої осі. Реконструйований таким чином комплекс містить 4 колишніх «урнових» та 5 «безурнових» поховань: № 39, 40, 41, 45, 46, 47, 52, 62, 63¹⁹. Інвентар такого поховання мав включати: 4 наповнені попелом посудини, можливо, ще 2 пустих посудини (представлені вінцями); 12 вістер до стріл з кременю; 20 уламків крем'яних пластин, фрагмент мідного виробу (рис. 4). Додатковим аргументом на користь того, що це інвентар одного, а не дев'яти поховань, є знахідка фрагмента пластини в похованні № 52, інший фрагмент якої знайдено у «безурновому похованні» № 63, тобто скупченні кісток. Я. Будзішевському, який досліджував крем'яний інвентар з софіївських некрополів²⁰, вдалося склеїти обидва фрагменти, які належали до великої ножеподібної пластини. Незрозуміло, як фрагменти однієї (!) пластини могли бути одночасно у двох «похованнях». Пояснення цьому випадку може бути одне — *попіл було взято з одного поховального вогнища*. Інша справа, ерозійні процеси, коли вдалося склеїти фрагменти пластин, знайдені на віддалі від 2 до 5 м один від одного²¹.

Легше виявилось згрупувати в комплекси «поховання» із Завалівського некрополя, де їх досліджено небагато (табл. 2).

Як бачимо, при такому групуванні знахідок практично зникають «безінвентарні поховання», які, за підрахунками О. Г. Колеснікова, становили 42,5 %, а в «інвентарних похованнях» найчастіше нараховували 1—2 артефакти²². Така низька насиченість інвентарем взагалі нетипова для некрополів доби міді — ранньої бронзи і давно мусила б привернути увагу пильних дослідників своєю винятковістю. До речі, частину вістер до стріл із слідами вогню логічніше не включати до «інвентарю», а вважати їх причиною загибелі похованого. На відміну від попередньої картини, інвентар реконструйованих нами комплексів набуває цілком стандартного вигляду і охоплює всі категорії поховальних дарів — знаряддя праці та зброю, прикраси, посуд.

Реконструкція всіх поховальних комплексів з некрополів софіївського типу — тема окремого дослідження. Перед нами постає інше питання: чи правильно переносити на Середнє Подніпров'я модель поховального обряду, який сформувався у Центральній Європі? Чи існують свідчення зв'язків трипільського населення Подніпров'я з цим регіоном, які дали б додаткові підстави для припущення центральноєвропейських витоків тілопальних поховань у Трипільлі?

Зауважимо таке: а) дослідники трипільської культури дійшли висновків, що витоки цього звичаю в трипільському середовищі пояснити неможливо²³; б) є певні сумніви, що він міг з'явитися в трипільському середовищі з його особливостями господарства та ідеології; в) знахідки В. Хвойки (обпалені кістки серед решток жител, посудини з попелом) не викликають довіри, оскільки відсутні їх кваліфіковані визначення²⁴.

Достовірні знахідки поховань з трупоспаленням відомі на західних територіях поширення культури Трипільля — Кукутені — з Румунії (Троян) та Подністров'я (Кунисівці, Кошилівці — Обоз, Цвіклівці)²⁵. Однак в усіх цих випадках йдеться про окремі поховання, а не могильники.

Найбільш подібним зовні до софіївських поховань є комплекс, досліджений Т. Г. Мовшею в Цвіклівцях. Яма мала форму вісімки, орієнтованої за довжиною з південного сходу на північний захід з невеликими відхиленнями. Вона поділяється на дві частини: меншу — північно-західну, підковоподібну (розміри 0,9 × 1,2 м) та більшу — південно-східну, овальної форми (розміри 2 × 1,65 м). Поховання складалося, за даними Т. Г. Мовці²⁶, з п'яти (!) скупчень перепалених людських кісток. Оскільки

Таблиця 1. Кількість поховань в пізньотрипільських некрополях софіївського типу

Могильник	Кількість поховань		Могильник	Кількість поховань	
	за публікаціями	реконструйована		за публікаціями	реконструйована
Софіївський	145	До 30	Чернин	94	16
Червоний			Завалівка	16	4
Хутір	195	39	Разом	450	89

Таблиця 2. Поховальні комплекси Завалівського могильника

Поховальні комплекси		Інвентар
реконструйовані	розкопані (за В. О. Круцом)	
I	14, 15, 16	Уламок антропоморфної статуетки, 2 крем'яні пластини, відшеп, галька
II	1—5	2 посудини (1 з попелом), 5 наконечників стріл, 2 пластини, 2 янтарних та 5 мідних намистин
III	13	—
IV	6—11	—
V	12	—

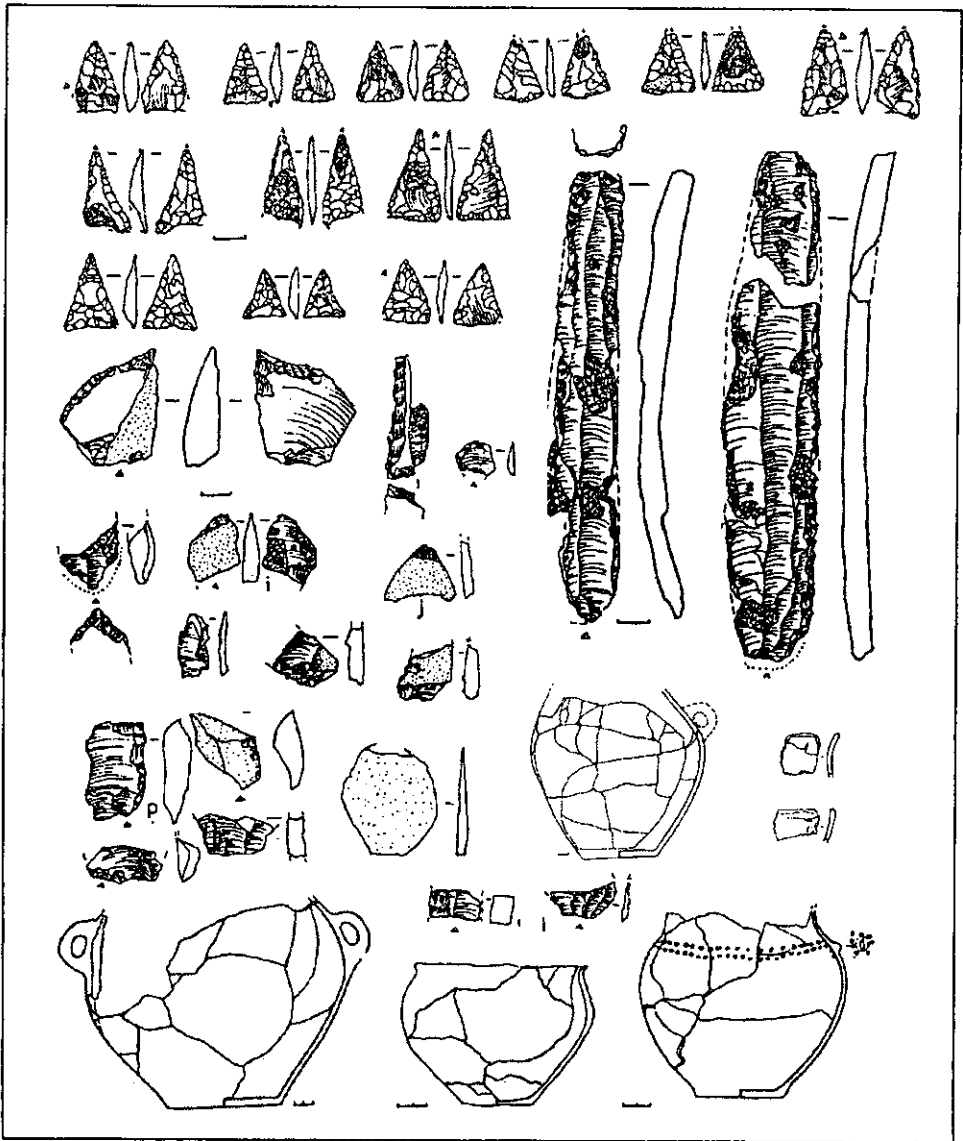

Рис. 4. Чернинський могильник. Реконструкція інвентаря поховального комплексу (включає «поховання» 39, 40, 41, 45—47, 52, 62, 63)

всі вони містилися у межах однієї ями, то у дослідниці, напевне, не виникла думка виділити 5 поховань, як це робили археологи, розкопуючи некрополі софіївського типу. Перепалені кістки розміщувалися в південно-східній частині ями, у шарі попелу, насиченого вугіллям. Уламки фрагментованого черепа (скупчення № 1) лежали біля східної стінки ями. На південь від них виявлено скупчення (№ 4) перепалених трубчастих людських кісток, серед яких В. І. Бібіковою визначені також кістки бика, черепашки молюсків іпіо та кілька необпалених кісточок дрібного копитного. Інвентар поховання складався з рогового клевця, пряселєць, грузил, зернотерок, посудин різних типів, у тому числі двох мальованих, а також черепашок і кісток тварин.

Походження культури Трипілля — Кукутені нині пов'язують з неолітичними культурами Булкано Карпатського регіону, де домінував звичай інгумації²⁷. Саме ці традиції знайшли продовження у відомих пізньотрипільських могильниках Вихватинці, Данку, підкурганних похованнях усатівського типу²⁸. Звідки ж, у такому випадку, в культурі Трипілля міг з'явитися тілопальний обряд?

Посилання на звичай трипільців спалювати будівлі не зовсім коректне, оскільки така практика виявляється у носіїв інших культур попереднього та цього часу — Боян,

Вінча, Петрешті, де практикувався обряд інгумації²⁹. Зауважимо, що В. О. Круц звернув увагу на той факт, що трупоспалення було поширене у ряді областей Центральної та Східної Європи, однак він не шукав там витоків некрополів софіївського типу³⁰. В. О. Круц та С. М. Рижов розробили оригінальну концепцію зародження і поширення тілопального обряду в Європі носіями трипільської культури. На думку дослідників, культура Трипільля мала вплив на полгарську та лендельську культури, що виявилось у поширенні на Заході обряду кремації. Все це дало підстави писати про двосторонню інфільтрацію населення внаслідок шлюбних відносин³¹.

На жаль, автори не пояснюють, чому не виявлено власне трипільських тілопальних некрополів доби співіснування зі згаданими центральноєвропейськими культурами, найпізніші вияви яких синхронні Трипільлю В ІІ. До цього періоду належить досліджений В. О. Круцом на Дніпрі Чапаївський могильник з трупопокладеннями³². Софіївські ж некрополи датуються на 1000 років пізніше — початком III тис. до н. е.³³. Зрозуміло, що інфільтрація населення могла відбуватися, однак матеріальних свідчень щодо проникнення трипільського населення у Центральної Європу, в середовище культур Лендель та Полгар поки що немає. Однак численні імпорти та наслідування лендельсько-полгарським керамічним виробам, які походять з трипільської території, як на Дністрі, так і на Дніпрі, публікують В. О. Круц та С. М. Рижов³⁴.

Поява на Дніпрі могильників з трупоспаленнями пов'язана з проблемою генези пам'яток софіївського типу. В. О. Круц доводив місцеві витoki цих комплексів, виводячи їх з лукашівських. Пізніше В. О. Дергачов показав важливу роль у цьому процесі населення, що лишило пам'ятки бринзенського типу у Подністров'ї, вплив яких поширювався на схід через тип Троянів на Волині³⁵.

Вивчення ізотопної хронології лукашівських та софіївських комплексів показало, що між ними існує істотний проміжок у часі. Це призводить до сумнівів щодо тверджень безперервного розвитку трипільських пам'яток у Подніпров'ї. Якщо тип Лукаші датується першою половиною IV тис. до н. е., то тип Софіївка — 3300—2900 рр. до н. е.³⁶. У такому разі на перше місце виступає висновок щодо провідної ролі західних типів Трипільля — бринзенського та троянівського — у формуванні цього явища.

Дослідники зазначили численні впливи низки центральноєвропейських культур на трипільські пам'ятки Молдови та Подністров'я³⁷. Хоча ці регіони територіально близькі, ні в Молдові, ні на Дністрі не виявлено жодного могильника з трупоспаленнями цього часу, відомі лише окремі поховання, про які вже йшлося раніше. Натомість досліджено могильники Вихватинський, Данку з трупопокладеннями. Отже, неможливо пояснити поширення в софіївському типі такої складової культурного комплексу, як тілопальний поховальний обряд, виключно впливами культури типу Бринзени або Троянів.

Вірогідно, відповідь на питання, де можна шукати походження цього елемента, криється в аналізі керамічного комплексу пам'яток софіївського типу. Ті форми і типи посуду, які В. О. Дергачов визначив як «загальнопізнньотрипільські» (кулясті амфори з вушками на плічках, посудини з високою шийкою, банки з наліпами біля горла — до 50 % всіх форм)³⁸, типологічно та технологічно мають певні аналогії в поширеній у Центральній Європі культурі Баден³⁹. Саме з впливами останньої, з нашого погляду, слід пов'язувати поширення в Трипільлі як певної кераміки, так і поховального обряду, представленого в могильниках софіївського типу. Вивчення впливу культури Баден на Трипільля тільки починається. Проте нині можна сказати, що мав місце процес «баденізації», тобто формування нового культурного типу на основі місцевих виявів Трипільля. Ті явища, які В. О. Дергачов визначив як «загальнотрипільський» горизонт, «консолідацію пізнньотрипільських племен» є, на наш погляд, виявом цього процесу. Культура Баден, яка сформувалася на основі кількох центрально- та південноєвропейських культур близько середини IV тис. до н. е., справила такий вплив на оточення, що польські дослідники запропонували назвати цей процес баденізацією⁴⁰. Він різною мірою торкнувся всіх оточуючих культур. Ступінь впливу міг визначитися, на нашу думку, крім інших факторів масштабами безпосередньої інфільтрації іншокультурного населення з Карпатського регіону в трипільське середовище. Наявність на Дніпрі некрополів софіївського типу може бути свідченням того, що в цьому напрямку проникнення населення з баденським культурним комплексом було найбільшим на схід від Карпат.

Яскравим підтвердженням цього є інвентар некрополів. До керамічних виробів слід додати металеві — ножі, пласкі браслети, сокири, аналогії яким відомі з розкопок передбаденських пам'яток — могильника групи Лажняни — Шебастовице, бодрогкештурського некрополя Пуштанайванхаза та ін.⁴¹ Кам'яні сокири-молоти з Софіївки та Червоного Хутора, деякі з котрих, як визначив В. Ф. Петрунь, зроблені із закарпатської сировини⁴², мають прототипами провушні металеві сокири культури Бодрогкештур з розклепаними обушками⁴³.

Певним підтвердженням нашим висновкам можуть бути й інші особливості софіївських некрополів. Це — відносно вузький проміжок часу, в який вони виникли, короткочасність існування, надзвичайна (для Трипілля) насиченість предметами озброєння, особливо сокирами-молотами, велика кількість вбитих під час військових сутичок (обпалені вістря стріл в похованнях). Софіївське населення прожило на Дніпрі короткий проміжок часу, насичений військовими діями. Компактне розташування могильників та їх розміри можуть свідчити, що група населення, яка їх залишила, була відносно нечисленною. Отже, може йти мова про короткочасне перебування у Подніпров'ї компактної групи населення, основу якої склали нащадки вихідців з Карпатського регіону.

Перегляд пізньотрипільських, у тому числі софіївського типу, матеріалів з Середнього Дніпра є актуальним також тому, що нині він активно залучається дослідниками для вирішення етноісторичних питань. Яскравим прикладом є нова праця Ю. В. Павленка, де він беззастережно приєднується до думки археологів стосовно вирішального впливу пам'яток типу Пивихи (носії якої — «безумовно індоєвропейці») на формування софіївських комплексів, або їх «індоєвропейзацію». Основним етнічним індикатором виступає ... домішка товчених черепашок у масі, з якої зроблено посуд софіївського типу⁴⁴. Не кажучи про те, що такої кераміки тут знайдено небагато⁴⁵, за згаданою ознакою «індоєвропейзацію» Трипілля слід рахувати з ранньотрипільської Луки — Врублівецької, з V, а не з кінця IV тис. до н. е. При цьому поховальний обряд — трупоспалення — не розглядається як етнічний індикатор. І цілком зрозуміло чому — адже він не має витоків у «безумовно індоєвропейських» культурах степової смуги. Подібні сумнівні побудови у цікавій в цілому праці Ю. В. Павленка не поодинокі. Більшість їх — результат некритичного використання працями попередників та археологічними джерелами, які використовуються не в повному обсязі, а лише в тому, який відповідає авторському баченню проблеми. На наш погляд, наукове дослідження яскравих археологічних комплексів софіївського типу не може вважатися остаточно завершеним і має бути продовжене.

¹ Ю. Захарук, В. Круца, О. Колеснікова (Корвіна-Піотровського).

² Круц В. А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. — Киев, 1977. — 160 с.; Колесников А. Г. Трипольское общество Среднего Поднепровья. Опыт социальных реконструкций. — Киев, 1993. — 152 с.

³ Дергачев В. А., Манзура И. В. Погребальные комплексы Позднего Триполья. — Кишинев, 1991. — 334 с.; Dergachev V. A. Bestattungskomplexe der späten Tripolie-Kultur // Kommission für Allgemeine AVA-Materialien, B. 45; Videiko M. Yu. The cemeteries of Sofievka-type // BPS. — 1955. — Vol. 3. — P. 15—68.

⁴ Kosko A., Videiko M. The origin of Sofievka-type cremations // BPS. — Vol. 3. — P. 105—117.

⁵ Захарук Ю. М. Пам'ятки софіївського типу // Археологія Української РСР. — К., 1971. — С. 201.

⁶ Захарук Ю. М. Софіївський тілопальний могильник // АП. — 1952. — Т. IV. — С. 112—120; Даниленко В. М., Макаревич М. Л. Червонохутірський могильник мідного віку з трупоспаленням // АП. — 1956. — Т. VI. — С. 92—98; Канівцев В. І. Могильник епохи міді біля с. Чернина на Київщині // АП. — 1956. — Т. VI. — С. 99—110; Круц В. О. Новий могильник софіївського типу біля с. Завалівка на Дніпрі // Археологія. — 1968. — Т. XXI. — С. 203—209.

⁷ Дергачев В. А., Манзура И. В. Погребальные комплексы Позднего Триполья. — Кишинев, 1991. — 334 с.; Захарук Ю. М. Софиевский могильник: Автореф. дис.... канд. ист. наук. — Львов, 1952. — 15 с.; Колесников А. Г. Социальные структуры позднетрипольского населения Среднего Поднепровья: Автореф. дис.... канд. ист. наук. — Киев, 1988. — 16 с.

⁸ Колесников А. Г. Трипольское общество Среднего Поднепровья. Опыт социальных реконструкций. — Киев, 1993. — 152 с.

⁹ Самойловский И. М. Тілопальний могильник коло Софіївки // АП. — 1952. — Т. IV. — С. 121—123.

¹⁰ Дергачев В. А., Манзура И. В. Погребальные комплексы... — С. 143—191. — Рис. 90, 95, 96, 105.

¹¹ Захарук Ю. М. Софиевский могильник: Автореф. дис.... канд. ист. наук. — Львов, 1952. — 15 с.

¹² Круц В. О. Новий могильник софіївського типу біля с. Завалівка на Дніпрі // Археологія. — 1968. — Т. XXI. — С. 203—209.

¹³ Канівець В. І. Могильник епохи міді біля с. Чернина на Київщині // АП. — 1956. — Т. VI. — С. 99—110.

¹⁴ Захарук Ю. М. Софіївський тілопальний могильник... — С. 112—120; Даниленко В. М., Макаревич М. Л. Червонохутірський могильник мідного віку... — С. 92—98; Канівець В. І. Могильник епохи міді... — С. 99—110.

¹⁵ Колесников А. Г. Трипольское общество... — С. 94.

¹⁶ Kosko A., Videiko M. The origin of Sofievka-type cremations... — P. 116—117.

¹⁷ Siska S. Graberfeld der Tiszapolgar-Kultur in Tibava // SA. — 1964. — Vol. XII. — S. 339—340; Siska S. Tiszapolgarska kultura na Slovensku // SA. — 1968. — Vol. XVI; Siska S. Graberfeld der Laznany-Gruppe in der Slowakei // SA. — 1972. — Vol. XX. — N 1. — S. 107—175.

¹⁸ Siska S. Graberfeld der Tiszapolgar-Kultur in Tibava... — S. 293—351.

¹⁹ Дергачев В. А., Манзура И. В. Погребальные комплексы Позднего Триполья... — С. 149—153. — Рис. 92—94.

²⁰ Budziszewski J. Flint materials from cemeteries of the Sofievka type // BPS. — 1955. — Vol. 3. — P. 149.

²¹ Ibid. — P. 149.

²² Колесников А. Г. Трипольское общество... — С. 87—88. — Табл. 6—10.

²³ Захарук Ю. М. Пам'ятки софіївського типу... — С. 201—205.

²⁴ Круц В. А. Позднетрипольские памятники... — С. 137—138.

²⁵ Dumitrescu H. O. Descoperire in legatura cu ritul de inmormintare in cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie // SCIV. — 1954. — Т. V, N 3—4. — P. 399—427; Кравец В. П. Изучение позднетрипольских памятников в Верхнем Поднестровье... // КСИА. — 1955. — Вып. 4.

²⁶ Мовша Т. Г. Новое позднетрипольское поселение Цвикловцы на Среднем Поднепровье // СА. — 1964. — № 2. — С. 131—145.

²⁷ Збенович В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — Киев, 1989. — С. 224; Тодорова Х. Энеолит Болгарии. — София, 1979. — С. 52—56.

²⁸ Дергачев В. А., Манзура И. В. Погребальные комплексы... — С. 20—37. — Рис. 9—32.

²⁹ Paul I. Culture Petresti. — Bucuresti, 1992. — 204 p.; Comsa E. Istoria comunitatilor Culturii Boian. — Bucuresti, 1974. — 270 p.

³⁰ Круц В. О. Позднетрипольские памятники... — С. 138.

³¹ Круц В. О., Рижов С. М. Верхньодністрівська локальна група пам'яток трипільської культури та нові дані про зв'язки трипільців з населенням полгарської та лендельської культур // Археологія. — 1977. — № 2. — С. 26—29.

³² Круц В. А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. — Киев, 1977. — С. 46.

³³ Kovalyuku N., Videiko M., Skripkin V. Chronology of Sofievka type cemeteries: archaeological and isotopic one // Baltie-Pontic Studies. — Poznan, 1995. — Vol. 3. — P. 135—140.

³⁴ Круц В. О., Рижов С. М. Верхньодністрівська локальна група пам'яток... — С. 28. — Рис. 4.

³⁵ Круц В. А. Позднетрипольские памятники... — С. 134; Дергачев В. А. Памятники Позднего Триполья... — С. 142.

³⁶ Kovalyuku N., Videiko M., Skripkin V. Chronology of Sofievka type cemeteries... — P. 140.

³⁷ Тимов В. С., Маркевич В. И. Новые данные о северных связях Позднего Триполья // СА. — 1974. — № 3. — С. 150—154; Маркевич В. И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. — Кишинев, 1981. — С. 177—179. — Рис. 108—109.

³⁸ Дергачев В. А. Памятники позднего Триполья... — С. 142.

³⁹ Kadrow S., Kosko A., Videiko M. Pottery stylistics of the Sofievka type, genetic-cultural qualification // BPS. — 1995. — Vol. 3. — P. 200—213.

⁴⁰ Kruk J., Miliskauskas S. Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego z Bronocic, woj. Kieleckie // AP. — Т. XXVIII, Z. 2. — S. 257—320.

⁴¹ Klochko V. Copper objects and questions of «sofievka metallurgy» // BPS. — 1995. — Vol. 3. — P. 235—242; Klochko V., Kosko A. Weapons from Sofievka type cemeteries // Ibid. — P. 228—234.

⁴² Petroughne V. F. Petrographical-lithological characteristics of stone materials from Late-Tripolye cemeteries of Sofievka-type // Ibid. — P. 190—199.

⁴³ Novotna M. Die Axte und Beile in der Slowakei // Prahistorische Bronzefunde BF IX. — München, 1970. — P. 23—24.

⁴⁴ Павленко Ю. В. Праславяне и арии. — Киев, 2000. — С. 129.

⁴⁵ Захарук Ю. М. Пам'ятки софіївського типу... — С. 202—204.

М. Ю. Videiko

ВОПРОСЫ РЕКОНСТРУКЦИИ И ПРОИСХОЖДЕНИЯ ПОГРЕБАЛЬНОГО ОБРЯДА МОГИЛЬНИКОВ СОФИЕВСКОГО ТИПА

Изучение материалов, полученных в результате раскопок погребальных комплексов софиевского типа должно быть продолжено. В составе погребений целесообразно объединять такие расположенные рядом объекты, как урны с пеплом, скопление пепла, пустые сосуды.

Погребальный обряд с трупосожжением может свидетельствовать о пребывании (кратковременном) в Поднепровье в начале III тыс. до н. э. компактной группы населения, основу которого составляли потомки выходцев из Карпатского региона, где подобные могильники распространены начиная с V тыс. до н. э.

М. Yu. Videiko

QUESTIONS OF RECONSTRUCTION AND ORIGIN OF THE FUNERAL RITE OF BURIAL GROUNDS OF THE SOFIEVKA TYPE

The study of the materials derived as a result of excavations of burial complexes of the Sofievka type should be continued. In the composition of burials, it is expedient to combine the objects located side by side such as urns with ashes, accumulations of ashes, and empty vessels.

The funeral rite with cremation can testify to the presence (short-term) of a compact group of people in the Dnieper region at the beginning of the III mill. BC, whose basis was composed from the descendants of people arrived from the Carpathian region, where similar burial grounds are expanded since the V mill. BC.

Одержано 13.03.97